

معرفی کتاب هنر ایرانی: گردآوری هنرهای ایران برای موزه ویکتوریا و آلبرت

● محمدجواد احمدی نیا

پژوهشگر هنر Ahmadinia40@gmail.com

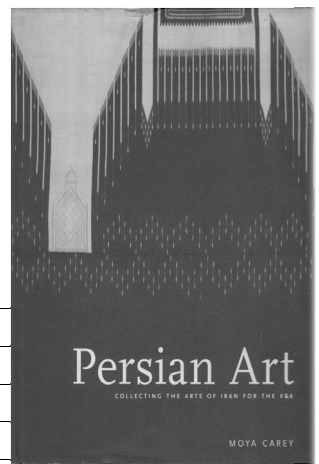
انتشارات موزه ویکتوریا و آلبرت لندن در سال ۲۰۱۸م. کتابی را با عنوان هنر ایرانی: گردآوری هنرهای ایران برای موزه ویکتوریا و آلبرت، اثر مایا کری^۱ منتشر کرده که دربرگیرنده اطلاعات جامعی از مجموعه آثار ایرانی محفوظ در گنجینه این موزه است. این کتاب در ۲۷۲ صفحه، تمام رنگی با مجموعه متنوعی از تصاویر بر روی کاغذ گلاسه و با کیفیت بسیار عالی به چاپ رسیده است.

درباره نویسنده

مایا کری، سرپرست مجموعه‌های اسلامی در کتابخانه چستر بییتی در دوبلین ایرلند، در سال ۲۰۰۱م. دکتری خود را در مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی در لندن دریافت کرد. رساله دکتری وی در مورد کتاب نقشه نجومی ستارگان، اثر منجم ایرانی عبدالرحمان صوفی (م ۹۸۶م) بود. آثار انتشار یافته وی زمینه‌های مختلف فرهنگ بصری ایران به‌ویژه هنر فرش، فلزکاری و هنرهای نوشتاری را دربرمی‌گیرد. کری همچنین در مورد تاریخ سیاسی گردآوری آثار هنری در خاورمیانه در سده نوزدهم تحقیق می‌کند. وی طی سال‌های ۲۰۰۹م. تا ۲۰۱۸م. مسئول بنیاد میراث ایران برای حفظ گنجینه‌های ایرانی در موزه ویکتوریا و آلبرت در لندن بود. کتاب معرفی شده از ایشان در این مقاله در بیست و ششمین دوره جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران که در بهمن ماه ۱۳۹۷ برگزار شد، به‌عنوان اثر برگزیده انتخاب شد.

معرفی کتاب

این کتاب به ماجرای گنجینه‌های فراوان و مشهور هنر ایرانی در موزه ویکتوریا

■ Carey, Moya (2018). *Persian Art: Collecting the Arts of Iran for the V&A*. London, United Kingdom: V & A Publishing.

و آلبرت می‌پردازد. دایره تنوع این گنجینه‌ها از یافته‌های باستان‌شناختی تا بازیابی‌های معماری و از اثاثیه خانگی و ظروف نوشیدنی تا آرشیه‌هایی از طرح‌ها را در برمی‌گیرد. گنجینه‌های ایرانی با برخورداری از گستره دوازده سده تاریخ فرهنگی پیچیده ایران زمین در بسیاری از نمودهای هنری تجلی یافته که عبارتند از: سرامیک، فرش، منسوجات، فلزکاری، شیشه‌گری، کارهای سنگی و چوبی و نیز نقاشی‌ها و طراحی‌ها. بیشتر این آثار در اواخر سده نوزدهم، تنها در چند دهه، تقریباً بین سال‌های ۱۸۷۳م. و ۱۸۹۳م. طی دوره خاصی از مناسبات سیاسی و اقتصادی میان بریتانیای عصر ویکتوریا و دوره قاجار در ایران خریداری شدند. این کتاب به تحقیق درباره آن گستره زمانی از طریق چهار موضوع پژوهشی ویژه می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه معماران، سیاستمداران، سوداگران هنر، گنجینه‌داران، هنرمندان و طراحان تجاری به سنت‌های بصری ایران کهن و مدرن توجه داشتند. نتایج این مبادلات نیز تابع شرایط اقتصادی حاکم بر روابط سیاسی میان ایران و بریتانیا بوده‌است که از جمله مختصات این برهه کوتاه از تاریخ مدرن به شمار می‌آید. روی‌هم‌رفته، این تلاش‌های مختلف به‌طور مؤثری در پدیدآوردن گنجینه‌های ایران در موزه ویکتوریا و آلبرت دخیل بود و بدین‌سان تاریخ شگفت‌انگیز میراث بصری ایران را به نمایش گذاشت.

معرفی فصل‌های کتاب

این اثر در ۵ فصل تدوین شده‌است. مایا کری در مقدمه خود به انگیزه‌های نوشتن اثر و مواردی که خواننده باید قبل از خواندن کتاب به آن‌ها اشراف داشته باشد، اشاراتی دارد. عصر اصلاحات در طراحی بریتانیا، شکل‌گیری موزه کنزینگتون جنوبی،

دوره قاجار و عصر ویکتوریایی بریتانیا و ایران در تصور اروپاییان از نکاتی است که کری به آن‌ها توجه ویژه داشته‌است. از نکات جالب توجه در این کتاب، استفاده بسیار از تصاویر و شروچی است که برای آن‌ها در نظر گرفته شده که این مسئله از مقدمه نیز مستثنی نبوده‌است. اغلب این تصاویر بدیع و برای نخستین بار است که در جایی منتشر شده‌است.

فصل اول «استادان سازنده: اوون جونز^۲، کاسپر پوردون کلارک^۳ و طرح‌های میرزا اکبر» نام دارد. این فصل کتاب به آن چه که شاید بی‌نظیرترین شیء مجموعه باشد، می‌پردازد: طراحی‌های میرزا اکبر، مجموعه‌ای از نقشه‌های معماری و الگوهای تزیینی که توسط متخصصان مختلف روی کاغذ اجرا شده و منسوب به استاد علی اکبر، معمار سلطنتی فعال در دهه‌های میانی قرن نوزدهم در ایران بوده‌است. نویسنده در این فصل با ذکر توضیحی درباره شیوه معماری در کنزینگتون^۴ جنوبی بحث را به سوی کتاب *گرامر تزیینات*^۵، تألیف اوون جونز پیش می‌برد که در سال ۱۸۵۶م. منتشر شده بود. هدف مؤلف از طرح بحث و ارجاع به این کتاب معرفی بخش «ایران» در این اثر است که به این طریق با معادل‌سازی زمان نشر این کتاب و تاریخ خریداری گنجینه ایرانی موزه، سعی کرده تافضای ذهنی مخاطب را به درستی هدایت سازد. این طراحی‌ها که در ابتدا به صورت طومار گردآوری شده بود، از معدود و نادر نمونه‌های این چنینی است که نویسنده در ادامه با اشاره به نوع معماری ساختمان سفارت انگلیس در تهران آن دوره، نقش کاسپر پوردون کلارک، به‌عنوان یکی از معماران این بنا در خرید مجموعه آثار هنری ایرانی و طراحی‌های میرزا اکبر را کلیدی خوانده‌است. او به ارتباطات و نوع تعامل و سلیقه وی اشاراتی داشته و میزان علاقه زایدالوصف او به ابتیاع طرح‌های معماری هنرمندان ایرانی را تشریح کرده‌است که این مسئله سبب شده تا طراحی‌های معماری، نقوش هندسی و گچبری‌های میرزا اکبر از جایگاه ویژه‌ای برای او برخوردار شوند و این گنجینه معماری بعدها به موزه انتقال یابد. در واقع مانند الگوهای موجود در کتاب جونز، طراحی‌های میرزا اکبر بیشتر به دلیل ارزش زیبایی‌شناسی‌ای که داشتند و ستایش طراحان و معماران غربی قرن نوزدهم را در پی داشت، مورد توجه قرار می‌گرفت، در حالی که آن‌ها کاربردها و معانی این طرح‌های معمارگونه میرزا اکبر را به خوبی درک نمی‌کردند، اما ساختار بصری و نوع تکنیک این طرح‌ها از چنان اهمیتی برخوردار بوده که گویی برای معمار غربی ناآشنا با این طرح‌های ایرانی دفتر جدیدی گشوده شده باشد. آن گونه که در ساختمان جدید سفارت بریتانیا در تهران، جلوه‌ای جالب از این رویکرد و دکوراسیون گچبری هنوز هم حفظ و بر روی سقف آن اجرا شده‌است.

عنوان فصل دوم «دیپلمات‌ها و دلان: رویکردی به هنر ایرانی در سال ۱۸۷۶م» است. نویسنده در این بخش نقش سیاستمداران خارجی در ایران عصر قاجار و نگاه

هنری و دلالتی آن‌ها در خرید آثار را برجسته می‌شمارد که عموماً شامل طیف گسترده‌ای از آثار از قبیل کاشی و کاشی‌های برجسته، ظروف سفالی و فلزی و نسخ خطی مصور را شامل می‌شده‌است. کری تمایل به دستیابی به این اشیاء را به رشد علایق علمی و تجاری اروپاییان به کاشی‌های لعاب‌دار که برای اولین بار در دهه ۱۸۶۰م. در فرانسه ظهور کرد، مرتبط می‌داند. اطلاعات بدیعی که در باب این روابط آمده، برای محققان و علاقه‌مندان تاریخ هنر و سیاست فرهنگی ما می‌تواند بسیار جالب توجه باشد. مجموعه سرامیک و کاشی ایرانی موزه ویکتوریا و آلبرت، نخستین بار از طریق فعالیت‌های معاملاتی شخصی با نام اسمیت^۶ شکل گرفت که در سال ۱۸۷۶م. نقشی اساسی در برپایی و افتتاح بخش «دربار فارسی» موزه را داشت. نوع تهیه این آثار هنری توسط اسمیت در ابتدا به دو گونه بود؛ یا آن‌ها را از دلالان محلی خریداری می‌کرد و یا اشیاء را به‌عنوان هدایایی از اشراف قاجار دریافت می‌نمود، اما سرانجام ژول ریچارد^۷ (۱۸۱۸-۱۸۱۶م) عکاس و دلال هنری فرانسوی ساکن تهران، مهم‌ترین تهیه‌کننده این دسته آثار برای اسمیت شد. همکاری بین این دو در حقیقت اصلی‌ترین عامل در دستیابی به این اشیاء بوده‌است. به‌منظور بازدهی بیشتر این فرایند کاری بین آن‌ها تقسیم‌بندی شد. اسمیت بودجه کافی برای خرید عمده آثار هنری و تضمین حمل آن‌ها را تأمین می‌کرد و در مقابل ریچارد ایجاد ارتباطات خود با یک شبکه محلی کارگزاری برای تهیه آثار را عملیاتی می‌کرد. همان‌طور که کری متذکر می‌شود، چندین نمونه مشهور از کاشی‌های درخشان قرن سیزدهم و چهاردهم در مجموعه موزه موجود است که از زیارتگاه‌ها و اماکن مقدس و متبرکه سراسر ایران کنده شده‌اند و این آثار توسط ریچارد از طریق معاملات مشکوک به دست آمده بودند. از دیگر نکات جالب در این فصل مطابقت تصاویر اشیای عکاسی شده در آن دوره با نمونه حال حاضر آن‌هاست که برای پژوهشگر و مخاطب ایرانی از اعتبار هنری و جذابیت پژوهشی بالایی برخوردارند.

عنوان فصل سوم «تولیدات مدرن و طرح‌های بزرگ: ارزش‌های بصری تاریخی‌گرایی» است و دیگر آثار باستانی ایرانی موجود در موزه می‌پردازد. مؤلف در این فصل بیشتر به کاشی و معماری و نگاه جدید معماران پایتخت و تأکید ویژه بر وجوه هنری معماری اصفهان پرداخته‌است؛ یعنی طراحی‌های رنگینی از کاشی‌های تزئینی که زینت شش‌بنای تاریخی در اصفهان پایتخت صفویان (۱۷۲۲-۱۵۰۰م) در قرن هفدهم بود. در واقع این کاشی‌ها توسط اسمیت در سال ۱۸۷۷م. و به دست هنرمندان برجسته اصفهانی از روی کاشی‌های بازرشی که در اماکن و ساختمان‌های مذهبی بود، عیناً بازتولید شدند؛ زیرا ساختار این بناها به شکلی بود که برای خارجی‌ها غیرقابل دسترسی بود و او با این حربه سعی داشت، نمونه‌ای نزدیک به اصل کاشی‌ها را به دست بیاورد. یک دیدگاه تاریخ‌گرایانه مشابه این‌گونه القا می‌کند که آنچه که باعث تولید کاشی‌های جدید و تقلیدی از سبک‌ها شد،

چنان که در کار علی محمد اصفهانی، کاشی ساز فعال در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم که در تولید این دست آثار مشهور بوده، نیاز بازار اروپا در آن زمان بوده است. تعاملات بین افراد، نوع آثار هنری و ساختار جدید آن‌ها با توجه به نیازهای روز و اشیاء تزئینی‌ای که به منظور فروش به خریداران ساخته شده بودند، از دیگر مباحث مطرح شده در این بخش هستند.

نویسنده برای **فصل چهارم** این عنوان را برگزیده است: «از مدرن غالب تا کمال انحصاری: آیین مصرفی فرش ایرانی». او در این بخش به شکل کاملاً ویژه‌ای به فرش و گنجینه فرش ایرانی موجود در موزه ویکتوریا و آلبرت که هم فرش‌های عصر صفوی و هم دوره قاجار را شامل می‌شود، پرداخته است. مایا کری در این فصل روندهای متمایز و درعین حال متقابلی را که سبب فراهم‌آوری و تهیه هر دو نوع فرش برای موزه شده است، روشن می‌سازد. از سویی در پاسخ به بازار روز اروپا، فرش‌های دستباف معاصر ساخته شده در دوره قاجار در ایران و یا دیگر نقاط آسیای قرن نوزدهم، به‌طور فزاینده‌ای با مفهوم تجاری «تولید انبوه» در آن روزگار همگن شده بودند و به شکلی پاسخگوی عطش تجاری آن ایام بوده‌اند. از سوی دیگر این درک از فرش‌های معاصر که از کیفیت پایین‌تری نسبت به مدل‌های معتبرتر تاریخی برخوردار بودند، باعث شد تا علاقه و اشتیاق بیشتری نسبت به فرش‌های قرن شانزدهم و هفدهم صفوی ایجاد شود. سیر خرید و انتقال بسیاری از فرش و قالی‌های موجود در موزه، تصاویر بدیع و بی‌نظیری از آن‌ها همراه با ذکر مشخصات و ویژگی‌ها، تصاویر تاریخی از کارگاه‌های فرش ایرانی در دوره قاجار، معاملات معطوف با فرش در آن دوره و تأکید مشخص بر قالی مشهور اردبیل^۸ جذابیت این فصل را دوچندان کرده است.

عنوان **فصل پنجم** «نتیجه‌گیری: مجموعه‌های ایرانی در موزه ویکتوریا و آلبرت» است. که نویسنده در آن به مرور هر آنچه در فصل‌های پیش گفت، می‌پردازد و سیر روایی ماجرا را با فضاسازی و نتیجه‌گیری مکفی به سرانجام می‌رساند. در انتهای کتاب و پس از این بخش فهرست علائم اختصاری، کتاب‌شناسی و نمایه کتاب آمده است.

آن چه که با مطالعه این اثر حاصل می‌شود، این نکته است که در حال حاضر آگاهی گسترده‌ای در مورد میزان شناخت ما از حوزه هنر و معماری اسلامی، مجموعه‌ها، تعاریف و چارچوب‌های آن از تحولات اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم وجود دارد. با کتاب ارزشمند مایا کری در این زمینه تحقیقی، نه تنها دانش ما در زمینه جمع‌آوری روند این آثار برای موزه را گسترده تر می‌کند، بلکه می‌تواند پایه‌ای محکم برای تحقیقات بیشتر در مورد چندین حوزه دیگر هنری نیز باشد. به‌عنوان مثال با بازگرداندن مفهوم متنی و منشأ اشیاء می‌توان مطالعه آثار هنری اواخر قرون وسطایی و اوایل دوره مدرن را که در موزه‌ها پراکنده شده‌اند، آغاز کرد.

دانش بیشتر در مورد شرح حال قطعات معماری به ما این امکان را می‌دهد تا آن‌ها را به حالت اصلی خود بازیابی و زمینه‌های نمایش و مشاهده دوباره آن‌ها را بازسازی کنیم. از این روی، درحالی‌که این کتاب به هنر قاجاری می‌پردازد، به‌واقع در درجه اول تمرکز آن بر روی فعالیت‌های جمع‌آوری مجموعه موزه ویکتوریا و آلبرت است. مطالعات بیشتر می‌تواند، درک درستی از شرایط خاص فرهنگی اواخر قرن نوزدهم در ایران را ایجاد کند، زیرا ممکن است بسیاری از آن‌ها به روابط و فعالیت‌های دلالان خارجی ارتباط داشته باشد. این مسایل در آینده می‌تواند در مورد انگیزه‌هایی که منجر به تغییر ذائقه هنری در عصر قاجار شد، تصویر روشنی به مخاطب بدهد. این کتاب با ترکیب معرفی اشیاء و تجزیه و تحلیل ایده‌هایی که زمینه‌ساز خرید و انتقال آن‌ها شد، اثری قابل‌تقدیر از مجموعه مهم هنر اسلامی است. کتاب هنر/ایرانی رویکردی دقیق و بررسی متوازنی در مورد مجموعه آثار هنری شاخص نگهداری شده در موزه به خواننده ارائه می‌دهد و الگویی عالی برای مطالعات آینده درباره سایر مجموعه‌های مشابه را ترسیم می‌کند.

فصلنامه نقد کتاب

ادبیات و هنر

سال دوم، شماره ۷ و ۸
پاییز و زمستان ۱۳۹۸

۲۹۴

پی‌نوشت

1. Moya Carey
2. Owen Jones
3. Caspar Purdon Clarke
4. Kensington
5. The Grammar of Ornament
6. Smith
7. Jules Richard

۸. قالی اردبیل یک جفت قالی ایرانی نفیس با شهرت جهانی است که در دوران پادشاهی شاه تهماسب صفوی برای آرامگاه جدش بافته شده بود که اکنون یکی از آن‌ها در مالکیت موزه ویکتوریا و آلبرت لندن و دیگری در موزه هنر شهرستان لس‌آنجلس نگهداری می‌شود.